

НЕДОЛІКИ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО АПАРАТУ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

З'ясовуючи особливість дескрипції вживання юридичної термінології у сфері кримінально-правового захисту життя та здоров'я особи, авторка звертає увагу на необхідність всебічного та ґрунтовного аналізу виявлених прогалин права, а також на здійснення лінгвістичної, змістовної та логічної нормалізації терміносистеми відповідного розділу Кримінального кодексу України.

Ключові слова: *термін, нормалізація, убивство, життя, аборт, спеціальна медична освіта, пацієнт, хворий.*

Уясняя особенности дескрипции употребления юридической терминологии в сфере уголовно-правовой защиты жизни и здоровья личности, автор обращает внимание на необходимость всестороннего и основательного анализа обнаруженных пробелов права, а также на осуществление лингвистической, содержательной и логической нормализации терминосистемы соответствующего раздела Уголовного кодекса Украины.

Ключевые слова: *срок, нормализация, убийство, жизнь, аборт, специальное медицинское образование, пациент, больной.*

Elucidating the peculiarities of the description of using legal terminology in the sphere of the criminal protection of the life and health of a person, the author pays attention to the necessity of the all round and profound analysis of the revealed deficiency of law and to carrying out the linguistic, content and logical standardization of the terminological system of the definite unit of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: *term, standardization, homicide, life, abortion, special medical education, patient, sick man.*

Постановка проблеми. Істотним чинником, який впливає на коректність кваліфікації та якість розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи, є адекватне розуміння термінономінацій, які вживаються у відповідних статтях КК України. Зважаючи на це, викликає занепокоєння той факт, що сучасному кримінальному законодавству властиві чи не усі відомі теорії вади термінологічного характеру.

Першопричиною недосконалості національної правничої термінології вчені вважають те, що Україна впродовж багатьох віків не мала реальної власної державності. Значних втрат вітчизняній юридичній терміносистемі завдано багаторічним домінуванням іноземних мов в усіх сферах суспільного життя, а єдиної державної політики у справі термінотворення як органічного елемента законотворчої політики, за словами учених, сьогодні взагалі нема [1, с. 88–89]. Цю відповідальну та трудомістку наукову працю О. Скакун пропонує сконцентрувати в науковому центрі з юридичної термінології, створеному при Академії правових наук України, і здійснювати на основі ретельно розробленої концепції узгодження термінології законодавства України з міжнародним правом. Крім того, терміни, що вживаються в усіх законах, не повинні залишатися довільною сукупністю, розкиданою між ними, їх потрібно систематизувати в одному документі, наприклад, у законі «Про юридичні терміни» [2, с. 105]. З огляду на це, слушною є думка про те, що вироблення стрункої та уніфікованої системи правничих понять та термінів являє собою не просто наукове дослідження, а є необхідною умовою і одним із пріоритетних напрямків правової реформи, оскільки тільки така система може забезпечити однастайне тлумачення правових приписів, а відтак однастайне та правильне застосування кожної правової норми [1, с. 94].

Крім того, необхідно зважити на висновки мовознавця Я. Яремка про те, що основним у структурі будь-якого значення є семантичний аспект, який своєю чергою складається із сигніфікативного (поняттєвого) та денотативного (предметного) компонентів, що діалектично поєднані між собою, оскільки відображають єдність класу предметів і поняття про цей предмет. Зміст поняття становить визначення терміна та впливає на діапазон варіювання цього значення; отже, поняття як категорія історична, динамічна може змінювати свій обсяг (екстенсіонал) і зміст (контенсіонал) [3, с. 54–55]. І справа не тільки у недосконалості існуючих норм-дефініцій, а в необхідності їх періодичного перегляду з огляду на нову наукову парадигму діапазону варіювання цих значень на концептуальне шліфування ядра поняття (інтенсіоналу) та його периферії. Таким чином, видається цілком обґрунтованою актуальність кожної наукової розвідки у царині критичного осмислення юридичної термінології вітчизняного законодавства.

Стан дослідження. У словотвірному аспекті юридичну термінологію, у тому числі й кримінально-правову, сьогодні досліджують учені-лінгвісти Н. Руколянська, Є. Неженець, Г. Онуфрієнко, О. Сербенська. Окремі недоліки термінологічного фонду кримінально-правового захисту життя та здоров'я особи розглядали В. Гришук, О. Пунда, Г. Лапко, Н. Болотіна, Р. Стефанчук, В. Ясеницький. Чи не найбільшим знавцем проблем понятійного апарату Особливої частини Кримінального кодексу України слід вважати З. Тростюк, яка у своїй ґрунтовній монографії репрезентувала результати критичного комплексного аналізу назв розділів, статей, послідовності позначення понять тощо [4]. Втім видається доцільною систематизація недоліків використання юридичної термінології не тільки за лінгвістичними критеріями, а й за предметною сферою правового регулювання.

У цьому контексті наша мета полягає у висвітленні проблемних аспектів вживання і тлумачення низки термінів у розділі II Особливої частини КК України «Злочини проти життя та здоров'я особи», а також акцентуація уваги науковців, практиків та учасників процесу правотворення на необхідності унормування та стандартизації терміносистеми у цій сфері правового регулювання.

Виклад основних положень. Сучасні мовознавці-термінологи звертають увагу на багаторівневість системи норм та стандартів термінів української наукової мови та, наголошуючи на проблемах нормалізації науково-технічної термінології, виділяють лінгвістичну нормалізацію, яка стосується правильності творення та вживання термінів; змістову нормалізацію, що актуалізує проблеми дефініції терміна, змістових відношень терміна та його визначення, загальної змістовної характеристики терміна; логічну нормалізацію, яка дотична до проблем формування понять, структури понятійної бази термінології певної галузі, визначення понятійної точності терміна [5, с. 136].

Ілюстрацію правових аномалій термінологічного фонду кримінально-правового захисту життя та здоров'я, які потребують усіх форм нормалізації, розпочнемо із критичного аналізу ч. 1 ст. 115 КК України, у контексті якої сформульовано визначення поняття «вбивство» – умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині. Відтак, слушним є висновок В. Гришука про те, що законодавець, визначаючи вбивство лише як умисне діяння, у ч. 2 ст. 115 і наступних ст.ст. 116, 117, 118 КК України явно без потреби наголо-

шує: «умисне вбивство». Як підсумок, нелогічно видається редакція ст. 119 КК України, в якій для визначення назви складу злочину, а також у диспозиціях кримінально-правових норм вживається словосполученні «вбивство через необережність», адже якщо викласти в цьому словосполученні поняття «вбивство» в тій редакції, що закріплена у ч. 1 ст. 115 КК України, то воно позначатиме «умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині через необережність» [6, с. 89]. У зв'язку з аналогічною заувагою А. Байлов пропонує у ст. 119 використовувати словосполучення: «заподіяння смерті через необережність» [7, с. 17].

Сьогодні нема однозначного підходу до розуміння моменту виникнення правової охорони життя людини. Як слушно зазначає О. Пунда, сучасне кримінальне право України не визнає, принаймні прямо, об'єктом правової охорони «майбутнє» життя – життя людини, яка ще не народилася, її у науковій літературі переважно розглядають як частину тіла матері, тому й захищають лише у зв'язку із захистом життя та здоров'я вагітної жінки [8, с. 40]. У більшості праць представників наукового товариства, які підтримують позицію законодавця, фактично відбувається підміна поняття «початок життя» на поняття «живонародження», визначення якого викладено у п. 1.2. «Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості», затвердженої наказом МОЗ України від 29 березня 2006 р. № 179: «Живонародження – вигнання або вилучення з організму матері плода, який після вигнання/вилучення (незалежно від тривалості вагітності, від того, чи перерізана пуповина і чи відшарувалась плацента) дихає або має будь-які інші ознаки життя, такі як серцебиття, пульсація пуповини, певні рухи скелетних м'язів». За словами А. Соловйова, головним критерієм у визначенні моменту виникнення людського життя є здатність до автономного існування, а тому за браком такої здатності в ембріона єдиною автономною біологічною одиницею залишатиметься мати, а моментом виникнення права на життя слід визнати народження людини [10, с. 23].

Опоненти цієї позиції будують свою аргументацію визнання початком життя момент зачаття у призмі таких основних аспектів: генетичний – існує відмінність генетичного матеріалу матері та ембріона (плода) людини, що обумовлює необхідність розглядати останнього не як частину тіла жінки, а як новостворену неповторну біологічну одиницю [11, с. 12–13; 12, с. 55]; анатомічний – через 18 днів вагітності у

дитини б'ється серце; на 21-й день починає діяти її власна система кровообігу; у 6 тижнів вагітності дитина може здійснювати перші рухи; у 8 тижнів вміє смоктати палець, відчуває біль; у 10–11 тижнів у дитини вже можна зняти відбитки пальців; у 12 тижнів плід дихає, реагує на світло, тепло, шум, усі системи її органів повністю сформовано, а у наступний строк вже сформована людина тільки росте та розвивається [13, с. 204]; еволюційний – внутрішньоутробний період існування людської істоти є передумовою її існування після народження, тобто невід'ємним етапом розвитку людини, тому він повинен захищатись правом так, як і життя людини після народження [11, с. 12; 13, с. 205; 14, с. 54–55]; потенційний – людський ембріон володіє особливим онтологічним статусом – він є «потенційною людиною», що обумовлює ту особливу значимість, яка створює підстави для її захисту кримінально-правовими засобами [8, с. 40; 15, с. 186]; адаптаційний – здатність до автономного життя людини після народження є відносною, оскільки потрапляючи у цілком нове середовище, де значно нижча температура, існує гравітація, численні звукові, тактильні, зорові, вестибулярні та інші подразники, адаптація новонародженого до цих умов є складним процесом і, якщо вчасно не надати допомогу, дитина може загинути [16, с. 39].

Відсутність на законодавчому рівні чіткого розуміння поняття «аборт» також обумовлює привід для констатації необхідності логічної та змістовної нормалізації згаданої категорії. Породжує еристику ототожнення термінономінацій «викидень» та «аборт», викладене у п. 1.5. «Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості», затвердженої наказом МОЗ України від 29 березня 2006 р. № 179: «Викидень (аборт) – народження плода до повного 22-го тижня вагітності менше 25 см та масою менше 500 г незалежно від наявності ознак життя» [9]. У контексті кримінального права такий конгломерат обумовлює порушення логічного зв'язку, адже якщо у ст. 134 КК України термін «аборт» буквально розуміти відповідно до визначення цієї норми-дефініції, виникає підстава вважати, що існує кримінальна відповідальність за незаконне «народження плода до повного 22-го тижня...», а не за незаконне знищення цього плода, вчинення умисних дій, які не допускають можливість його народження.

У п. 1.5. «Інструкції про порядок проведення операції штучного переривання вагітності», затвердженої наказом МОЗ України

від 20 травня 2006 р. № 508, викладено визначення терміну «небезпечний аборт» (процедура переривання небажаної вагітності спеціалістом, який не володіє необхідними навичками, або в умовах, які не відповідають медичним стандартам), а у п. 2.3. вживається термін «медикаментозний аборт» (медикаментозне штучне переривання вагітності) [17]. Про викидень у контексті цього нормативно-правового акту взагалі не йдеться. У зв'язку з цим пропонуємо розмежувати ці поняття, терміном «аборт» позначити «операцію штучного переривання вагітності» і викласти ст. 134 КК України у новій редакції, передбачивши кримінальну відповідальність за порушення правил (або незаконне) проведення операції штучного переривання вагітності.

Звертаємо увагу на те, що відсутність на законодавчому рівні терміну «аборт» дозволяє науковцям неоднозначно трактувати це поняття. Так, вважаємо дискусійним визначення, запропоноване О. Дудоровим у коментарі до ст. 134 КК України: «Проведення абортів – це протиправне штучне переривання вагітності жінки за наявності згоди на проведення операції» [18, с. 289]. Коректність такого формулювання ставить під сумнів той факт, що не всі аборти сьогодні в Україні є заборонені законом, а тому заздалегідь не можуть бути кваліфікованими як протиправні діяння.

Змістовна та логічна нормалізація сприяла б доланню істотних труднощів при кваліфікації злочину, передбаченого ч. 1 ст. 134 КК України, які обумовила відсутність чіткого розуміння стадії закінчення протиправного діяння. За словами Г. Лапки, існує чотири точки зору на питання формальності чи матеріальності цього складу: а) знищення плоду або видалення плоду з утроби матері; б) переривання вагітності; в) вчинення дій, за допомогою яких винний розраховує вигнати плід, незалежно від того чи вдалося винному досягти поставленої мети; г) вчинення незворотніх дій, після яких плід розвиватися не може [19, с. 444–445].

Ще однією вадою термінологічного характеру, на яку неодноразово звертав увагу Г. Лапко, є відсутність визначення та однозначного розуміння поняття «спеціальна медична освіта», яка є спеціальною ознакою суб'єкта незаконного проведення абортів за кримінальним законодавством України. Дійсно ч. 1 ст. 134 КК України передбачає кримінальну відповідальність за проведення абортів особою, яка не має спеціальної медичної освіти, однак у примітках та в жодних інших нормативно-правових актах визначення вказаної терміносполуки не

існує. Більше того, логічної нормалізації потребує визначення суб'єкта, який уповноважений здійснювати аборт.

Відповідно до згаданої Інструкції операція штучного переривання вагітності проводиться винятково лікарем – акушером-гінекологом. Проте ця лікарська спеціальність здобувається, як правило, у ході проходження спеціалізації – інтернатури після закінчення вищого навчального закладу. Підготовка інтернів проводиться відповідно до типових навчальних планів та програм, розроблених Головним управлінням навчальних закладів, кадрів і науки МОЗ України із залученням провідних спеціалістів із конкретної спеціальності. Як наслідок, виникає правова колізія, яка полягає у тому, що в згаданих програмах проведення абортів включене у перелік практичних навичок, якими обов'язково повинен опанувати лікар-інтерн. Із урахуванням цього кожна профільна кафедра у своїх програмах трансформують завдання «навчити проведенню абортів» у конкретний обов'язок інтерна «навчитися й самостійно здійснювати аборт» (як правило не менше 20), а це суперечить нормі необхідності проведення абортів винятково фахівцем лікарем – акушером-гінекологом [20, с. 131].

Суттєвим є зауваження В. Ясеницького щодо існування у КК України термінологічної плутанини у позначенні потерпілого від злочину, що посягає на права пацієнта, а в окремих випадках термін взагалі не відповідає змісту цієї ознаки. Зокрема, у ч. 2 ст. 134 «Незаконне проведення абортів» законодавець використовує термін «потерпіла», у ст. 138 «Незаконна лікувальна діяльність», у ст. 138 «Ненадання хворому медичним працівником», у ч. 1 ст. 140 «Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником» вжито термін «хворий». Крім того, для позначення потерпілого від цих злочинів застосовуються терміни «особа» (ст. 132), «пацієнт» (ст. 141), «людина» (ст. 142–144). На думку науковця, згадані хиби значною мірою обумовлені недоліками законодавства України з питань захисту прав пацієнтів [21, с. 143].

Справді, за словами Н. Болотіної, сьогодні досить часто поряд з терміном «пацієнт» вживається термін «хворий», тому слід розмежувати ці поняття, а виконання цього завдання лежить саме у юридичній площині, оскільки поняття «хворий» містить медичний зміст, а поняття «пацієнт» – зміст і медичний, і юридичний. Як правило, зазначає науковиця, ці стани збігаються, проте слід враховува-

ти різницю між цими поняттями, адже хвора людина може й не стати пацієнтом (наприклад, лікуватися самостійно або не лікуватися взагалі). Водночас пацієнт може не бути хворим (наприклад, пацієнтами є здорові особи, які за власними уподобаннями звертаються за косметичними послугами до лікаря-косметолога й отримують косметологічну медичну допомогу, беруть участь у медико-біологічних досліджах тощо) [22, с. 302–303].

Аналізуючи систему усіх прав громадян у сфері охорони здоров'я, І. Синюта наводить низку (18 пунктів) основних прав, якими згідно з чинним законодавством володіє пацієнт в Україні, проте і цей перелік не можна вважати вичерпним [23, с. 11]. З огляду на це, слушною є думка про те, що логічної та змістовної нормалізації потребує назва ст. 141 «Порушення прав пацієнта», адже не правильно вважати, що лише незаконним проведенням клінічних випробувань лікарських засобів вичерпується кримінально-каране порушення прав пацієнта, а низка таких діянь підлягає кваліфікації за іншими статтями КК України [21, с. 143].

Висновки. Враховуючи сказане, маємо достатні підстави констатувати значну актуальність та невідкладність проведення лінгвістичної, змістовної та логічної нормалізації основних термінономінацій та терміносполук, вжитих у розділі II Особливої частини КК України «Злочини проти життя та здоров'я особи». У ДСТУ 3966-2000 передбачено такі основні вимоги до терміна: однозначна відповідність терміна поняттю, відповідність лексичного значення терміна позначеному ним поняттю, системність, раціональна стислість, словотворча (дериваційна) здатність, мовна правильність. До визначення поняття висунуто такі вимоги: сумірність, наявність лише суттєвих ознак, системність, нездатність спричиняти хибне коло, відсутність тавтології, відсутність заперечувальних ознак незаперечувального поняття, однозначність, несперечливість визначенням понять інших стандартів, раціональна (оптимальна) стислість, визначеність та мовна правильність [24, с. 122–124]. Максимальне приведення термінологічного фонду правового захисту життя та здоров'я людини у відповідність до вищевикладених вимог є нагальною потребою сьогодення, оскільки від якості формулювання норм-дефініцій, контексту вживання термінів та їх сполук залежить однозначне тлумачення, а відтак і коректність застосування кримінально-правових норм.

1. Головатий С. Правнича термінологія і державотворчий процес / С. Головатий, Ю. Зайцев, І. Усенко // Українське право. – 1995. – № 1 (2). – С. 88–94.

2. Скакун О.Ф. Актуальні питання термінології законодавства / О.Ф. Скакун // Методологічні проблеми правової науки: матер. міжнар. наук. конфер., 13–14 грудня 2002 р. / Упоряд. М.І. Панов, Ю.М. Groшевий, – Х.: Право, 2003. – С. 102–105.

3. Яремко Я. Семантичний аспект природи терміна / Я. Яремко // Проблеми української термінології. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2006. – № 559. – С. 53–56.

4. Тростюк З.А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України: монографія / З.А. Тростюк. – К.: Атіка, 2003. – 144 с.

5. Кучеренко О. Нормалізація законодавчої бази української термінології цивільного захисту / О. Кучеренко // Проблеми української термінології. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2006. – № 559. – С. 135–137.

6. Грищук В.К. Юридичний аналіз основного складу умисного вбивства за Кримінальним кодексом України 2001 року / В.К. Грищук // Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство. – 2002. – Вип. 161. – С. 89–95.

7. Байлов А.В. Актуальні питання кримінальної відповідальності за злочини проти життя особи / А.В. Байлов // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: матер. міжнар. наук.-практ. конфер., 13–15 квітня 2007 р. : у 2-х ч. – Львів: ЛДУВС, 2007. – Ч. 2. – С. 16–19.

8. Пунда О. Проблема цивільної правоздатності ембріона та плода людини / О. Пунда // Життя і право. – 2004. – № 7. – С. 40–45.

9. Соловійов А. Деякі юридичні проблеми штучного переривання вагітності в аспекті права людини на життя / А. Соловійов // Вісник Львівського національного університету. Серія юридична. – 2001. – Вип. 30. – С. 21–25.

10. Порошук С.Д. Право людини на життя як об'єкт нормативно-правового регулювання: сучасний стан, проблеми в Україні / С.Д. Порошук, О.В. Онуфрієнко // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – 1998. – № 2. – С. 3–18.

11. Беседкина Н.И. Права неродившегося ребенка / Н.И. Беседкина // Государство и право. – 2006. – № 4. – С. 54–60.

12. Рогова О. Про час виникнення права людини на життя: загальнотеоретичний аналіз / О. Рогова // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 4 (43). – С. 198–206.

13. Миронова Г. Право людини на життя: проблемні питання українського законодавства / Г. Миронова // Право України. – 2006. – № 9. – С. 52–55.

14. Черевко К.О. Проблеми визначення початку кримінально-правової охорони людського життя / К.О. Черевко // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: матер. міжнар. наук.-практ. конференції, 13–15 квітня 2007 р.: у 2-х ч. – Львів: ЛДУВС, 2007. – Ч. 2. – С. 184–186.

15. Гырла Л. Соотношение понятий «плод» и «новорожденный» и его значение при квалификации детоубийств / Л. Гырла // Закон и жизнь. – 2004. – № 8. – С. 37–39.

16. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 3-тє вид., перероблене та доповнене / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Атіка, 2005. – 1064 с.

17. Лапко Г. Проблеми визначення стадій незаконного проведення аборту / Г. Лапко // Держава і право. – 2006. – Вип. 33. – С. 443–447.

18. Лапко Г.К. До питання визначення спеціальних ознак суб'єкта незаконного проведення аборту за кримінальним законодавством України / Г.К. Лапко // Право і безпека. – 2005. – № 4'1. – С. 130–132.

19. Юридико-технічні недоліки КК України в частині встановлення змісту ознаки потерпілого від злочинів, що посягають на права пацієнта / В.С. Ясеницький // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: матер. міжнар. наук.-практ. конфер., 7–8 квітня 2006 р.: у 2-х ч. – Львів: ЛДУВС, 2006. – Ч. 2. – С. 242–245.

20. Болотіна Н.Б. Пацієнт: поняття, права та обов'язки / Н.Б. Болотіна // Правова держава. – 2003. – Вип. 14. – С. 301–309.

21. Сенюта І. Система прав громадян України у сфері охорони здоров'я / І. Сенюта // Вісник Львівського національного університету. Серія юридична. – 2003. – Вип. 38. – С. 8–13.

22. Рицар Б. Основні помилки розробників термінологічних стандартів (на прикладі проектів ДСТУ) / Б. Рицар, Р. Миккульчик // Проблеми української термінології. Вісник Національного університету «Львівська політехніка», 2006. – № 559. – С. 121–126.